

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԱՋԵԻԵՐԸ ՏԱՌԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ¹ ՏԵՍԱԿԷՏԻՑ

Ուրբէն Յակոբեան (Թարումեան)

*Նստիրում է հայոց գրի Մաշտոցեան բարեփոխման
1600-ամեակին*

Գիրը մարդու խօսքը երկրաչափական նշանների միջոցով ամրակայելու եւ տարածելու եղանակ է: Այն, որպէս տեղեկութի պահման եւ տարածման համակարգ, ենթադրում է տեղեկութի ստեղծող (գրող, հաղորդիչ) եւ տեղեկութի սպառող (ընթերցող, ընդունիչ), որոնք օգտւում են որոշակի կողային համակարգից՝ այբուբենից: Հաղորդակցողները շահագրգռուած են չխախտել գրանշանների ձեւերը (կողը), այլապէս դրանք անճանաչելի, այսինքն՝ ոչ պիտանի կը դառնան:

Սակայն իր բնոյթով գիրը ենթակայ է աղաւաղումների, քանի որ գրանշաններն իրագործելիս դրանց ձեւը դժուար է վերահսկել: Իսկ որքան աւելի արագ է գրելու ընթացքը, այնքան աւելի շատ են սխալները, յատկապէս՝ անձնական առօրէական գրութիւններ կատարելիս: Գրի այս տեսակն ընդունուած է անուանել կեանքալալիս գիր: Հակառակ դրան՝ երբ գրանշանների տարրերը ոչ թէ գրւում են այլ՝ Ակարում, տառերի ձեւերը հնարաւոր է դառնում պատկերել այնպէս, որ դրանք առաւելագոյն չափով համապատասխանեն տառի հանրաճանաչ կերպարին: Գրի այս տեսակն ընդունուած է անուանել կոթողալիս գիր: Սա գրի հիմնական, պաշտօնական տեսակն է, որը կիրառւում է տուեալ գրի (լեզուի) կրողների զգալի զանգուածներին ուղղուած կարեւոր գրութիւններ իրագործելիս²:

Գրի կոթողային իրագործումը հէնց այն օղակներից է, որոնք պաշտպանում են գրանշանների ձեւը տարաբնոյթ աղաւա-

ղումներից: Դրանցից է նաեւ ազգային գրչական դպրոցը, ուր դասաւանդուում են գրանշանների իրագործման եղանակները (վայելչագրութիւնը)՝ պաշտօնական, կոթողային գրի օրինակներով: Պատկերացնելու համար, թէ որքան արդիւնաւէտ է գործում տառաձեւերի պաշտպանման համակարգը, բաւական է համեմատել, օրինակ, ներկայիս լատինական գլխատառերի ձեւերը Տրայանոսի սեան Բ դարի արձանագրութեան տառաձեւերի կամ ներկայիս հայոց գլխատառերի ձեւերը Եղվարդի եկեղեցու Զ. դարի արձանագրութեան տառաձեւերի հետ. նոյնիսկ հազարամեակների ընթացքում տառաձեւերը կարող են մնալ անփոփոխ:

Բայց կայ մի ուշագրաւ երեւոյթ. քանի որ իւրաքանչիւր հաղորդակցող շահագրգռուած է ապահովել գրանշանների ընթեռնելիութիւնը, շատերը փորձում են հաղորդել իրենց գրածին առաւել հանդիսաւոր (կոթողային) տեսք. իրենց ձեռագրին բնորոշ որոշ կոր գծերը ուղղուում են, մեծ կորութիւն ունեցող հատուածները փոխարինւում են անկիւններով, անկանոն կորերը՝ կարկինային կորերով եւ այլն: Տեղի է ունենում կենցաղային տառաձեւերի (աւելի ճիշտ՝ տառաձեւերի մասին կենցաղային, անձնական պատկերացումների) կոթողայնացում: Գրանշանի կոթողային ձեւի հետ կապ չունեցող յաւելեալ մասնիկները առանձին անհատներ մեկնաբանում են իւրովի՝ վերաիմաստաւորելով դրանք: Ապա նրանք ներառում են իրենց վերաիմաստաւորած մասնիկները իրենց կողմից իրագործուող կոթողային բնոյթի գրու-

թիւններում՝ ստեղծելով վայելչագրական նոր աւանդոյթներ:

Այսպէս, արդէն մեր օրերում տառատեսակների որոշ ձեւաւորողներ ընկալեցին Հայկական Շ գրանշանը եւրոպական Շ գրանշանի սկզբունքով ստեղծուած, այսինքն՝ որպէս **С** գրանշան՝ «Շ» (պսակ) տարբերիչ նշանով: Արդիւնքում «Շ»-ն սկսեցին երբեմն պատկերել երկու առանձին մասերից բաղկացած (վերին գծիկի եւ ստորին կիսակլորի): Կարող են դիտուել «ժողովրդական ստուգաբանութեան» եւ այլ օրինակներ: Այսպէս, արագագրութեան ընթացքում գոյացող գրչի պատահական հետքերը (կապակցող գծերը) կարող են ընկալուել որպէս գրանշանի բաղկացուցիչ մաս կամ, հակառակը, գրանշանի բաղկացուցիչ մասը կարող է ընկալուել որպէս կապակցող մասնիկ եւ գրանշանին հանդիսաւոր տեսք հաղորդելիս վերացուել:

Բերուած օրինակներից երեւում է, որ այս երեւոյթը չի կարող էապէս ազդել գրանշանների պաշտօնական ձեւի վրայ. չափազանց յուսալի են պաշտպանիչ համակարգերը: Սակայն այլ է լինում վիճակը, եթէ գրային համակարգը փոխառուում է: Այստեղ հնարաւոր է երկու դէպք.

ա. փոխառումը կատարուում է կենտրոնացուած եղանակով՝ հասարակութիւնը կառավարող գերագոյն մարմինների՝ աշխարհիկ եւ/կամ հոգեւոր իշխանութիւնների կողմից՝ իրենց խնդիրների՝ կառավարման եւ քարոզչութեան իրականացման համար,

բ. կատարուում է տարերայնօրէն՝ առանձին անհատների շփումների արդիւնքում:

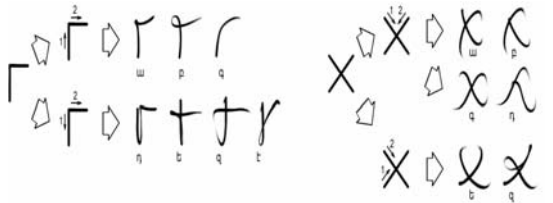
Առաջին դէպքում պաշտպանիչ համակարգերը կը շարունակեն գործել, քանի որ համագրային մի համակարգ ստանում է այն միւսից՝ «ձեռքից ձեռք»:

Սակայն եթէ որեւէ ժողովուրդ իւրացնի հարեւան ժողովրդի գիրը՝ անհատների մակարդակով, ապա կարող է փոխառուել տուեալ գրի արագագրական կենցաղային ձեւը: Հետագայում, եթէ այդ գիրը ստանայ պաշտօնական կարգավիճակ, անհրաժեշտութիւն կ'առաջանայ արագագրական, այսինքն՝ անկազմակերպ գրանշաններին հաղորդել հանդիսաւորութիւն եւ կանոնաւոր ձեւ՝ կոթողայնացնել այն: Եւ ահա այս պահին «ժողովրդական ստուգաբանութեան» ազդեցութիւնը կարող է վճռորոշ լինել, քանի որ նոր գրի պաշտօնական ձեւը մշակողը՝ դիզայները, վայելչագիրը, չխորանալով տուեալ գրանշանների ծագումնաբանութեան մէջ, անխուսափելիօրէն իւրովի է ընկալելու դրանց կառուցուածքը, եւ դրանց կոթողայնացման արդիւնքում գոյանալու է նախօրինակից էապէս տարբերուող գրանշանների համակարգ:

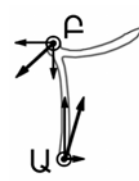
ԱՐԱԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՆՐԱ ՅԵՏԵԱՆՔՈՎ ԳՐԱՆՇԱՆՆԵՐԻ ԶԵՄՓՈՒՄԱՆ ՕՐԻՆԱԶՎՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Գրելու արագութիւնը գրանշանների ձեւերն աղաւաղող, թերեւս, ամենահիմնական գործօնն է, քանի որ, եթէ գրողը դանդաղ աշխատի, ապա անկախ նրանից, թէ ինչ գործիքներով եւ ինչ կարգով է իրագործում գրանշանը, սկզբունքօրէն այն հնարաւոր է վերարտադրել գրեթէ անփոփոխ: Իսկ արագ գրելու դէպքում, երբ գրողը չի կարողանում վերահսկել գրչի շարժումները, կատարուում է հետեւեալը. գրելիս ձեռքն ազդում է գրչի վրայ տարածական բոլոր հնարաւոր ուղղութիւններով: Նախ՝ դա գրի հիմնական ուղղութիւնն է՝ հայկականում, եւրոպականներում՝ ձախից աջ, սեմականներում՝ աջից ձախ եւ այլն: Դրանից բացի առանձին տառերը իրագործելիս գրիչը ստանում է հիմնական ուղղութեանը ուղղահայեաց,

Թեք կամ յետադարձ ազդակներ. այդ ուղղով թիւնները որոշուում են գրչուլթեան դպրոցի կանոններով: Վերջապէս գրելու ընթացքը սկսելիս եւ աւարտելիս, մասնաւորապէս՝ տառա- կամ բառամիջեան բացատներ ստեղծելու համար, գրչին հաղորդուում են նաեւ գրելու մակերեւոյթին ուղղահաս- յեաց, պոկող կամ սեղմող ազդակներ: Սրանք բոլորը գումարուում են մեխանիկա- յից յայտնի կանոններով՝ տալով այս կամ այն համազօրներ (resultant), որոնցով էլ որոշուում է գրչի շարժման ուղղութիւնն ու սեղմման ուժը:

Վերեւում բերուած է բազմաթիւ գրա- յին համակարգերում գործածուող երկու պարզունակ նշանների՝ անկիւնակի եւ խաչի հնարաւոր ձեւափոխութիւնների մի քանի օրինակ, որոնք գոյանում են արագագրութեան արդիւնքում՝ գրչով (մատի- տով, շիւղով) գրելիս: Անկիւնակի օրինա- կով փորձենք պատկերացնել այն երեւոյթ- ները, որոնք յանգեցնում են դիտուող ձե- ւափոխութիւններին:

Կախուած դրա երկու՝ ուղղաձիգ եւ հորիզոնական մաս- նիկների կատարման ուղղու- թիւնից (պատկերուած են սլաք- ներով) եւ յաջորդականութիւ- նից (նշուած են թուերով), հնարաւոր է մի քանի տարբերակ: Դրանցից իւրաքան- չիւրն առաջացնելու է ձեւափոխութեան խմբեր, որոնցից այստեղ բերուած են եր- կուսը (ենթադրուում է, որ գրելու ընթացքը սկսուում է հէնց այս գրանշանից):

Գրիչն իջնում է թղթի մակերեւոյթին Ա կէտում եւ ստանում է ազդակ՝ ներքե- լից վերեւ:

Միեւնոյն ժամանակ գրողը մտադիր է քիչ յետոյ անցնել նաեւ յաջորդ գրա- նշանի կատարմանը, ուստի նրա ձեռքից գրիչն ակամայ ստանում է աննշան ազ- դակ նաեւ ձախից աջ: Արդիւնքում, գոյա- ցած համազօրը գրիչն ուղղում է դէպի վերեւ ու մի քիչ աջ:

Սակայն շուտով ստացուում է մէկ այլ ազդակ՝ դադարեցնելու համար շարժումը դէպի վեր:

Այսքանը կատարուում է բոլոր դէպքե- րում, սակայն այս պահին գրողը պիտի ի- րագործի սուր անկիւնը: Որպէսզի անկիւ- նը ստացուի յստակօրէն գրիչը պիտի մի պահ կանգ առնի Բ կէտում եւ յետոյ նոր շարժուի աջ (տարբերակ ա): Այդպէս էլ լի- նում է, երբ գրիչը դանդաղ է շարժուում. գրիչը ստանում է շարժումը արգելակող ազդակ եւ կանգ է առնում: Սակայն, եթէ գրիչը շարժուում է մեծ թափով, միշտ չէ, որ այդպէս է լինում: Աւելի յաճախ գրողը չի կարողանում հաշուարկել ազդակի այն չափը, որի արդիւնքում գրիչը կանգ կառ- նի Բ կէտում: Եւ կախուած նրանից, թէ գրողը որքանով է մտադիր շեշտել գրա- նշանի այդ առաձնայատկութիւնը՝ հնա- րաւոր է եւս երկու տարբերակ. գրչին հա- ղորդուող աջից ձախ եւ վերեւից ներքեւ արգելակող ազդակները կարող են նախա- պէս հաղորդած ազդակներից բացարձակ չափով աւելին լինել կամ՝ պակաս:

Մի դէպքում (տարբերակ բ) ազդակ- ների յաւելուրդային չափերը, գումարուե- լով նախորդներին, տալիս են համազօր՝ ուղղուած աջ վերեւից դէպի ձախ ներքե- ւը. այս պահին գրիչը ստանում է դէպի աջ տանող ազդակ (հորիզոնական մասնիկն ի- րագործելու համար) ու որոշ չափով նաեւ վերեւ՝ ձեռքի եւ թղթի հետ շփման ուժի գոյութեամբ եւ մաշկի որոշակի առաձգա- կանութեամբ պայմանաւորուած, որն աս- տիճանաբար փոխում է համազօրի ուղղու- թիւնը՝ հաղորդելով գրչին աղեղաձեւ շար-

ժողովը աստիճանաբար մեծացող շառավիղով: Արդիւնքում՝ անկեան փոխարէն գոյանում է գալար:

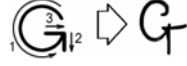
Միւս դէպքում (տարբերակ գ) ազդակների չափերը եւ մասնաւորապէս՝ աջից ձախ արգելակողը, կարող են աննշան լինել, եւ ոչ միայն գալար չի գոյանայ, այլեւ գրիչն առհասարակ կանգ չի առնի, եւ երկու մասնիկները միասին կը կազմեն միասնական կոկիկ աղեղ՝ սոսկ աննշան ուռուցիկութեամբ այն տեղում, ուր պիտի գտնուէր անկիւնը:

Մօտաւորապէս այսպիսին են այն երեւոյթները, որոնք բերում են ընդամէնը մէկ պարզ գրանշանի գոյացմանը: Գործնականում, իհարկէ, կարիք չկայ իւրաքանչիւր գրանշանի իրագործման ընթացքն ուսումնասիրել մեխանիկայի տեսակէտից. դա կարող է արուել եւ փորձնական ճանապարհով: Կարելի է բազմաթիւ անձանց առաջարկել իրագործել հետազօտող գրանշանի ենթադրական նախօրինակը՝ առանձին մասնիկների իրագործման նախապէս առաջադրուած տարբեր հերթականութեամբ եւ ուղղութեամբ: Փորձի մաքրութեան համար փորձողները չպիտի ծանօթ լինեն այն գրանշանին, որի ծագումը հետազօտուում է: Ստացուած արդիւնքները կը համեմատուեն հնագրական տուեալների հետ: Համընկնումները կը վկայեն, որ տուեալ գրանշանն, իրօք, կարող է համարուել հետազօտող գրանշանի նախօրինակ, հակառակ դէպքում՝ ոչ: Եթէ փորձը կատարեն տարբեր անձինք, դրա միջինացուած արդիւնքը կարելի է բաւականին հաւաստի հիմք համարել հետագայ ուսումնասիրութիւնների համար: Այսպիսով, այս եղանակի կիրառմամբ (այն կարելի է անուանել փորձնական տատարանութիւն) տառաբանական ուսումնասիրութիւնները կարող են ստանալ վերանձնային անաչառ հիմք, ինչը նուազա-

գոյնի կը հասցնի ուսումնասիրողի անձնական տեսակէտների ազդեցութիւնը:

Այսպիսով, եթէ ենթադրուում է, որ տուեալ գրանշանը փոխառութեան արդիւնք է, ապա, ունենալով դրա որեւէ վարկածային նախօրինակ, կարելի է պարզել՝ կարո՞ղ էր արդեօք այն ձեւափոխութիւնների արդիւնքում վերածուել այդ գրանշանի: Միաժամանակ պէտք է դիտակցել, որ նոյնիսկ դրական արդիւնքը վերջնական համարուել չի կարող, քանի որ տուեալ ձեւը կարող է գոյանալ տարբեր նախօրինակներից՝ նոյնարդիւնք փոփոխման (convergent) ճանապարհով, եւ թէ գրանցից ո՞րն է եղել նախօրինակը իրականում, այս եղանակով անհնար է պարզել, եւ անհրաժեշտ են լրացուցիչ փաստեր:

Այսպէս, դիտարկուած անկիւնակի (որը, փաստօրէն, յունական Γ -ն է) ձեւափոխումների շարքում տեսնում ենք մի քանի ձեւեր, որոնցից մէկը (է) ոչ այլ ինչ է, քան յունական փոքրատառ (ձեռագիր, արագագիր) γ -ն, իսկ միւսը (բ) ներկայացնում է հայերէն մեծատառ Գ-ն: Սակայն սա դեռ բաւական չէ պնդելու համար, թէ հէնց յունականից է ծագում հայկական գրանշանը: Բանն այն է, որ Գ տառը նոյն յաջողութեամբ կարելի է ստանալ նաեւ այլ գրանշաններից: Օրինակ՝ լատինական G -ից, ինչը հաստատուում է շատերի ձեռագրերում դրանց նոյնութեամբ եւ պարզապէս՝ իւրաքանչիւրի անձնական փորձով.

 Այնպէս որ, առանձին գրանշանների փոփոխուած ձեւերի նմանութիւնը դեռ ոչինչ չի նշանակում, եւ կարող է պատահական լինել: Սակայն եթէ որեւէ գրային համակարգի գրանշանների զգալի մասը հնարաւոր ձեւափոխութիւնների բազմութեան մէջ ունենայ մէկ այլ համակարգի գրանշաններ զգալի մասը, դա արդէն նուազագոյնի կը հասցնի պատահականութեան հնարաւորութիւնը:

ՓՈԽԱՌՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Որեւէ գրային համակարգ կարող է ստեղծուած լինել յատուկ տուեալ լեզուի համար, բայց կարող է եւ փոխառուած **լի-նել**:

Ի՞նչն է դրդում փոխառել որեւէ գրային համակարգի այս կամ այն յատկութիւնը: Եւ կամ հակառակը. ի՞նչը կարող է դրդել խոսափելու փոխառումից: Առհասարակ, որեւէ գիւտ դատարկ տեղում չի արւում: Գիւտարարութեան ամբողջ պատմութիւնը վկայում է, որ ցանկացած գիւտ ունենում է որեւէ նախօրինակ: Մեր օրերում գիւտի պաշտօնական գրանցման ժամանակ պարզապէս պահանջւում է նշել նախօրինակը, քանի որ այն չի կարող չլինել: Գոյութիւն ունեցող փորձը կարող է չօգտագործուել եթէ այն յայտնի չէ գիւտարարին կամ եթէ դրա մերժումն ինքնանպատակ է:

Գրի դէպքում նախօրինակից չհրաժարուելը նաեւ կազմակերպչական հիմնաւորում ունի: Գրային համակարգ ստեղծելը ինքնանպատակ չէ. այն դեռ պիտի դասաւանդուի եւ տարածուի ժողովրդի գանգուածում: Եւ ահա, եթէ հարեւան ազգերն արդէն ունեն որեւէ գիր, ակնյայտ է, որ ժողովրդի մէջ կարող են գտնուել բազմաթիւ մարդիկ, որոնք տիրապետում են դրան: Այդ իսկ պատճառով իմաստ ունի որպէս հիմք ընդունել ո՛չ թէ կամայական գիր, այլ ժողովրդի մէջ տարածուածը: Օրինակ, եթէ մեր գիրը այսօ՛ր ստեղծուէր, անկասկած դրա հիմքում կը գրուէր լատիներէնը (որպէս ամենատարածուած գրային համակարգ)՝ որոշ ուսական տառերի եւ այլ հանրայայտ նշանների յաւելմամբ:

Այս առումով կարեւոր է, որ յաճախ, հայոց տառածերի մասին խօսելիս հեղինակները կարծիք են յայտնում, թէ այս կամ այն տառը ստեղծելիս Մաշտոցը երկարացրել է (կամ կարճացրել է, կորացրել է, ուղղել է) որեւէ նախօրինակի այս կամ

այն մասնիկը: Մինչդեռ, որեւէ գրային համակարգ որպէս հիմք ընդունելը բոլորովին անիմաստ է, եթէ յետոյ գրանշանները պիտի միտումնաւոր կերպով անճանաչելի դարձուեն: Իհարկէ, Մաշտոցը (աւելի ճիշտ՝ Հռոփանոսը) պիտի որ կոթողայնացնէր ինչ-որ նախօրինակ գրանշանների նկարուածքներ, սակայն նոյնիսկ այս դէպքում դա պիտի կատարուէր այնպէս, որ գրանշանների հանրածանօթ կերպարին լուրջ վնաս չհասցուէր:

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԱՁԵԻՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Հայոց տառածեւերի գոյացման հարցում համընդհանուր ճանաչում գտած կարծիքներ դեռեւս ձեւաւորուած չեն:

Այն, որ հայոց գիրը գոնէ մասամբ փոխառուած է, այսօր ոչ մի լուրջ ուսումնասիրող չի ժխտում: Նոյնիսկ հակառակը. հետազօտողներն ընկել են միւս ծայրայեղութեան մէջ, եւ չկայ հարեւան մի այբուբեն, որից փորձ հարուէր դուրս բերել հայկական գոնէ որեւէ տառ: Որոշ հեղինակներ նոյնիսկ գտնում են, թէ Մաշտոցը միաժամանակ օգտուել է մի քանի այբուբեններից: Իբր Մաշտոցը օգտուել է «թէ՛ մէկից եւ թէ՛ միւսից, ընտրելով նրանց միջից իրեն յարմար երեւացածները, փոքրիկ փոփոխութիւն մտցնելով նրանց մէջ»³: Թէ որո՞նք են յարմարութեան չափանիշները, չի ասւում, իսկ փոփոխութիւններ մտցնելու անհրաժեշտութիւնը ուսումնասիրողներից ոմանք բացատրում են այլ գրային համակարգերից տարբերուելու ( ) ձգտումով, կարծես թէ Մաշտոցը ստեղծում էր ոչ թէ համազգային այբուբեն, այլ մի ինչ-որ գաղտնագրութեան համակարգ:

Այս կարծիքները չեն կարող չզարմացնել: Եթէ մի կողմ թողնենք գաղափարախօսութեան դերը գրային համակարգի ընտրութեան գործում, ապա այն պիտի որոշուի՝ գործածման յարմարութեան նկատառումներից ելնելով: Որեւէ գրանշանի

փոխառութիւնն իմաստ ունի, եթէ այն յայտնի է ժողովրդի համեմատաբար լայն շրջաններում, իսկ որքան շատ լեզուներից կատարուի միաժամանակեայ փոխառումը, այնքան կը նեղանայ դրանք տիրապետողների շրջանակը: Այդ դէպքում պարզապէս կարելի է յօրինել տուեալ հնչիւնը պատկերող պատահական նշան: Նոյն պատճառով անիմաստ է նաեւ փոխառուած գրանշանի միտումնաւոր ձեւափոխութիւնը, որի մասին ասուեց վերեւում:

Այսպիսով, առողջ տրամաբանութիւնը յուշում է, որ տուեալ լեզուի այբուբենի հիմքը կարող է կազմել որեւէ մէկ, առաւել ընդունելի գրային համակարգ, որը կարող է յաւելուել այլ, բայց լաւ յայտնի համակարգերից վերցրած առանձին հանրածանօթ գրանշաններով⁴: Եւ իրօք, բոլոր այն այբուբենների հիմքում, որոնք փոխառութեան արդիւնք են, որեւէ մէկ գրային համակարգ է դրուած: Յունականի դէպքում դա փիւնիկեան գիրն է, դպտիականի, կիրիլեանի դէպքում՝ յունականը եւ այլն: Հաւանական պէտք է համարել, որ հայոց այբուբենն էլ բացառութիւն չէ եւ նրա կորիզը կազմել է որոշակի մէկ գրային համակարգ, որը միայն յաւելուել է (միանուագ կամ տարբեր ժամանակներում) այլ այբուբեններից վերցրուած, կամ նորաստեղծ գրանշաններով⁵: Բայց ո՞րը:

Յիշենք, որ հայոց կոթողային տառաձեւերը, էապէս տարբերուելով կոթողային յունականից, չափազանց մօտ են յունական արագագրականին՝ փոքրատառերին: Փաստօրէն, յունական փոքրատառերը շրջակայ գրային համակարգերից հայկականին ամենամօտիկ տառաձեւերն են: Համեմատենք. Ե եւ Ե, Թ եւ Ө, Ծ եւ Ͳ, Պ եւ Ս եւ այլն: Սա նկատուելի է վաղուց: Սակայն, քանի որ յունական տառերի փոքրատառ տարբերակը՝ «մինուսկուլը», ընդունել է իր հանրածանօթ տեսքը մօտաւորապէս եօթերորդ դարում միայն, յունական փոքրա-

տառերի եւ հայոց գրերի փոխադարձ կապը մերժուել է: Մինչդեռ սա փաստ է, որը պէտք էր բացատրել:

Դա, մասնաւորապէս, կարող է նշանակել, որ հայոց գրանշանները պարզապէս յունական կոթողային (գլխատառ) տառաձեւերի քիչ այլ զարգացման արդիւնք են: Այդ դէպքում, եթէ, կիրառելով գրանշանների վերոյիշեալ վերլուծութեան եղանակը յունական տառաձեւերի փոփոխութիւնների շարքերում մենք նկատէինք հայոց տառաձեւերի զգալի մասը, յունական այբուբենը կարելի էր դիտել որպէս հայկականի նախօրինակը լինելու յաւանորդ: Բնականաբար, խօսքը ոչ թէ ժամանակակից յունական տառաձեւերին է վերաբերում, որոնք կրել են լատիներէնի լուրջ ազդեցութիւնը, այլ՝ հնագոյն: Եւ իրօք, մեր կատարած վերլուծութեան արդիւնքում պարզ դարձաւ, որ յունական տառաձեւերի մեծ մասի փոփոխութիւնների շարքերում յայտնուում են հայոց տառաձեւերը: Յունական դասական կոթողայինից ծագած լինելու տպաւորութիւն են թողնում առնուազն Ա, Գ, Դ, Ե, Զ, Թ, Կ, Մ, Ն, Ծ, Ո, Պ, Տ, Ի, Փ, տառերը, այսինքն՝ շուրջ 15-ը, ինչը կազմում է յունական այբուբենի 62,5 տոկոսը: Այսպիսով, յունական գիրը լուրջ յաւակնորդ կարող է համարուել հայոց գրի նախօրինակը լինելու համար⁶:

Իսկ կա՞յ որեւէ այլ գրային համակարգ, որը կարողանար յաւակնել այդ դերին: Յիշենք, որ յունական գիրը ծագում է փիւնիկեան գրից: Այդ դէպքում ինչի՞ կը բերի փիւնիկեան գրանշանների վերլուծութիւնը: Արդեօ՞ք դրանց փոփոխութիւնների շարքում կը տեսնենք հայկական տառերի նախօրինակներ: Եւ իրօք (տե՛ս ստորեւ), դա հնարաւոր է անել եւ նոյնիսկ աւելի յաջող, քան յունականների դէպքում. գործնականում բոլոր 22 փիւնիկեան տառերից դուրս են բերուում հայոց համա-

պատասխան տառերը, նաեւ՝ այն երկուսը, որոնց համապատասխան հնչիւնները յունարէնում վերացել են (բայց կան հայերէնում), ուստի եւ դրանք դուրս են մնացել յունական այբուբենից: Եւ ահա, դրանցից ծագած տառերը մենք տեսնում ենք հայոց այբուբենում:

Նման 100-տոկոսանոց նոյնացումը կասկածի տեղ չի թողնում, որ հայոց այբուբենի նախօրինակը լինելու հիմնական յաւակնորդը փիւնիկեան գիրն է: Կարելի է, իհարկէ, ենթադրել, որ նախօրինակը եղել է ոչ թէ փիւնիկեանը, այլ մէկ այլ սեմական գիր, օրինակ՝ ուշ արամէականը⁷: Սակայն, արդէն միջին արամէական տարբեր գրերի վերլուծութեան արդիւնքում դրանցից դուրս են բերուում հայոց ոչ բոլոր տառերը, գրեթէ անյոյս են էստրանգելոն եւ ասորական միւս գրերը, էլ աւելի վատ արդիւնքների ենք հասնում՝ վերլուծելով պահլաւական եւ սասանեան գրերը. սրանցից յաջողում է հաստատապէս ստանալ հազիւ 2-3 տառ: Եւ դա բնական է. դրանք բոլորն էլ, լինելով նոյն այդ փիւնիկեան (հիւսիսսեմական) գրի ժառանգորդները, արդէն իսկ ներկայանում են որպէս դրա արագագրական ձեւերի զարգացման տարբեր ճիւղեր:

Սա, իհարկէ, հակասում է հայագիտութեան մէջ արմատաւորուած այն կարծիքին, թէ հայոց գիրը ստեղծուել է Ե. դարում, քանի որ այդ ժամանակ փիւնիկեան գիրը վաղուց արդէն գործածութիւնից դուրս էր եկել: Բայց հարցին կարելի է եւ այլ կողմից նայել. իսկ առհասարակ կարո՞ղ էր, արդեօք, հայոց գիրը ստեղծուած լինել Ե. դարում միայն: Դրան հակասում են բազմաթիւ հանգամանքներ: Դրանցից մի քանիսը, օրինակ՝ օտար աղբիւրների վկայութիւնները հայոց գրի գոյութեան մասին, Ե դարի հայոց գրական լեզուի կայծակնային արագութեամբ կատարելութեան հասնելը եւ այն հանրայայտ փաս-

տը, որ անհնար է կառավարել երկիրը առանց ազգային մեծամասնութեան լեզուով գրի, նկատուել են վաղուց եւ գրչի մէկ հարուածով մերժուել: Կարելի է նշել եւ այլ հանգամանքներ: Սակայն դրանք, ինչպէս նաեւ հայոց տառերի հերթականութիւնը, հնչիւնաբանութիւնը, անուանումները, փոխառութեան հանգամանքները եւ այլն, մէկ ա՛յլ ուսումնասիրութեան խնդիր են: Սոյն յօդուածը հիմնականում նուիրուած է հայոց տառերի արտաքին ձեւի վերլուծութեանը, որի ընթացքում ապացուցուում է, որ մաշտոցեան տառաձեւերի հիմքում հիւսիսսեմական (արեւմտասեմական, փիւնիկեան) գրանշանների արագագրական տարբերակներն են: Հաւանաբար, հէնց սրանք են, որ յայտնի են որպէս դաւիթեան գրեր:

ՍԵՄԱԿԱՆ ԳՐԱՆՇԱՆՆԵՐԻ ՅԱԶՈՐԴԱԿԱՆ ԶԵՄՓՈՒՄԱՆ ԸՆԹԱՅԸ

Ստորեւ, անդրադառնալով իւրաքանչիւր փիւնիկեան գրանշանի նկարուածքին առանձին-առանձին, փորձ է արուել վերականգնել դրանց յաջորդական ձեւափոխութիւնները, որոնց արդիւնքում գոյացել են հայոց տառերը՝ ազգակից այլ գրային համակարգերի գրանշանների համակարգում (աղիւսակը տե՛ս յօդուածի վերջում): Շեշտենք, որ սա սոսկ աշխատանքային վիճակ է, եւ նոր տուեալները կարող են փոփոխութիւն մտցնել առաջարկուող գծապատկերներում: Մեծ սլաքները ցոյց են տալիս գրանշանների փոփոխման ուղղութիւնը: Փոքր, թուակիր սլաքները ցոյց են տալիս տուեալ գրանշանի մասնիկների իրագործման այն ուղղութիւններն ու հերթականութիւնը, որոնք բերում են մեծ սլաքների աջ կողմում պատկերուած գրանշանների գոյացմանը: Շեշտենք, որ պարտադիր չէ, որ աջ կողմում գտնուող գրանշանը աւելի ուշ ժամանակաշրջանի նմոյշ լինի. դրանք

Գուցէ սրա պատճառը տառի որոշակի համաչափութիւնն է, երբ գրողը նշանակութիւն չի տուել հորիզոնական մասնիկի ճիշտ դիրքին: Նման բան հետագայում մենք տեսնում ենք հայկական Ֆ տառի դէպքում, որը նոյնպէս գրում են ե՛լ դէպի ձախ, ե՛լ դէպի աջ: Յամենայն դէպս, ալէֆ-ը թերեւս միակ գրանշանն է, որը գրելու ուղղութիւնը ձախից աջ հաստատուելուց յետոյ չի շրջուել, եւ հայոց տառը պարզորոշ բխում է հէնց այս չշրջուած նկարուածքից:

Հետաքրքիր է, որ հայոց Ա տառի ձեւը կրկնում է յունականից գոյացած ալբանական շատ աւելի ուշ Բիւթակոկիէի այբուբենում՝ **Ⲁ**, ինչը հաստատում է յունական ճիւղից հայկական գրանշանի գոյացման հնարաւորութիւնը:

Աճառեանը տեսնում է Ա տառի՝ փիւնիկեան ալէֆ-ի հետ նմանութիւնը՝ մերժելով սակայն ժամանակային անհամապատասխանութեան պատճառով:

ԲԵԹ

Այս տառի զարգացումները բաւական պարզ են: Հայոց տառն, ինչպէս տեսնում ենք, կարող էր գոյանալ առնուազն երկու ձեւով⁸:

ԳԻՄԷԼ

Հայոց տառի կապն այս գրանշանի հետ նկատում է եւ Հր. Աճառեանը: Սրա օգտին է խօսում նաեւ այն, որ հին գրելաձեւերում Գ-ի գլխիկը զգալիօրէն փոքր է եւ, համապատասխանաբար, հորիզոնական գիծն էլ՝ շատ բարձր: Սակայն ժամանակի ընթացքում այն իջել է ներքեւ, հաւանաբար, Դ-ի կառուցուածքի ազդեցութեան տակ:

ՅԷ

Ներկայացուած ուղով հայոց տառի գոյացման հնարաւորութիւնը հաստատում են լատինական նոյնաձեւ տառի արագա-

գրական տարբերակը՝ Մեծ Ալբուրնից՝ **Ⲁ**⁹, ինչպէս նաեւ Ք. ա. Ե դարի յունական արագագրերը՝ **Ϝ**¹⁰:

ՎԱԼ

Սա ամենաբեղմնաւոր սեմական գրանշաններից է: Միայն լատինական գրում այն ունեցել է չորս ժառանգ՝ U, V, W, Y: Իսկ յատկապէս զարմանալի է այն, որ այս գրանշանից երկու անգամ ստեղծուել է նոր տառ, նոյն հնարքի՝ կրկնութեան միջոցով. մէկ անգամ այդպէս ստեղծուել է հայկական Վ-ն (որին էլ անցել է սեմական գրանշանի անունը՝ «վաւ», հայերէնում՝ «վեւ»), իսկ միւս անգամ՝ շատ աւելի ուշ (մօտաւորապէս՝ ԺՁ դարում), բայց բոլորովին անկախ՝ լատինական W-ն: Հայոց Վ տառի ծագումը, որպէս կրկնագրութիւն հաստատում է նրանով, որ հնագոյն գրութիւններում երկու ճիւղերն էլ գրեթէ նոյն բարձրութիւնն ունեն՝ **Ⲭ**¹¹: Սա հիմնաւորում է ոչ միայն գծագրական, այլեւ քերականական փաստարկներով¹²: Նշուած սկզբունքով այդ տառի ծագման հնարաւորութիւնը ընդունում են շատերը, մասնաւորապէս՝ Հր. Աճառեանը, Ա. Աբրահամեանը, Ա. Փերիխանեանը եւ ուրիշներ:

ՉԱՅԼ

Հայոց տառի նման ձեւաւորման հնարաւորութիւնը հաստատում է ե՛լ յունական **Ϝ**, ե՛լ հռոմէական **Ϝ** արագագրերի համապատասխան տառաձեւերի գոյութեամբ: Ընդ որում, բերուած ձեւերից հետեւում է հնարաւոր մի տարբերակ, երբ հայոց փոքրատառը տարիքով աւելի մեծ լինի, քան մեծատառը (թէեւ հնարաւոր է եւ հետագայ դրա գոյացումը՝ հայ. կոթողայինից): Սրա գրչական միւս տարբերակից պէտք է ծագած համարել հայոց Չ-ն: Նման են նաեւ հայերէն անունները: Յատկանշական է, որ յունարէն համարժէքն ունեցել է այդ երկու արժէքները (բայց յա-

Ջորդաբար)։ [ձ] «ձետա»՝ հին յունարէնում, եւ [զ] «զիտա»՝ նոր յունարէնում։

ԽԵԹ

Դատելով էլ ըթ — էտա տառանունների համապատասխանութիւնից, որը նկատում է Հը. Աճառեանը¹³, հաւանաբար հնագոյն հայերէնում այս գրանշանից գոյացած Լ տառով նշանակուել է [է] հնչիւնը, ինչպէս որ դա արուել է նաեւ յունարէնում։ Սակայն աստիճանաբար բառակցքի [է] հնչիւնը մի շարք բառերում դարձաւ [ը], ինչպէս դա երեւում է [ը]-ից սկսուող բառերի ծագումից, օրինակ. ընկոյզ>engouz, ընծայ>eng'həti, ընկենուլ>seng, ընթանալ>senth, ընդեր>entero¹⁴ նոյնանալով գաղտնավանկի հնչիւնին։ Սակայն այդ նոյն տառով այլ տեղերում պիտի պատկերուէր նաեւ [է] հնչիւնը, ինչը խախտում էր այբբենական սկզբունքը։ Խնդիրը լուծելու համար, հաւանաբար, Ե-ի առաւել անկիւնաւոր գրչատեսակներից մէկը ընդունուեց որպէս [է]-ի գրանշան։ Իսկ Լ-ն մնաց [ը] հնչիւնը նշանակելու համար, ինչպէս եւ հաստատուել էր աւանդաբար¹⁵ (մօտ եղանակով նոր ժամանակներում Եւրոպայում լատիներէնի համար սրանկիւն V-ի կիրառուէն գրչական տարբերակը ընդունուեց որպէս [ու]-ի գրանշան՝ U)։

ՅՈՂ

Ուշագրաւ է համապատասխան հայկական Ի տառի որոշ միջնադարեան գրութիւններում դիտուող ստորին խաղիկը, որը կարող է հին ձեւի հետքը լինել՝ **𐌺**¹⁶ (նոյնը Ծ, Կ, Հ, Ս տառերի դէպքում՝ ստորեւ)։

ԸԱՖ

Թէեւ այս գրանշանից գոյացել է հայկական Կ տառը, սեմականում այն նշանակում է [ք] հնչիւնը։ Այս մասին ստորեւ։ Հայկական տառն այս գրանշանից կարող էր ծագել առնուազն երկու ճանապարհով։

Սակայն առաւել հաւանական է թւում գծագրում բերուած ստորին տարբերակը, քանի որ այս դէպքում կարող էր մնալ ստորին աջ խաղիկը, որը մենք տեսնում ենք որոշ գրութիւններում՝ **𐌺**։

ԼԱՄԵՂ

Թւում է թէ այս տառը սկզբում արդէն եղել է աջակողմեան, իսկ յունականը գոյացել է ժամացոյցի սլաքի ուղղութեամբ պտոյտի արդիւնքում։ Սակայն որոշ նմոյշներ, օրինակ՝ փիւնիկեան՝ **𐌺𐌵**¹⁷, վկայում են, որ այստեղ նոյնպէս սկզբունքը չի խախտուել, եւ կամայական միջամտութեան կարիք չի եղել. սկզբնական գրանշանի հորիզոնական տարրը նախ շրջուել է՝ կապուելով յաջորդ գրանշանին, ապա ընկալուել որպէս կապակցող տարր եւ, վերջապէս, վերաստուգաբանուել կրկին որպէս հորիզոնական մասնիկ, բայց՝ հակառակ ուղղուած։ Նոյն ձեւով գոյացել է յունական տառը. ստորին տարրի նուազման պահին նախորդ գրանշանի հետ կապակցող գիծը ընկալուել է որպէս գրանշանի բաղադրիչ եւ ապա երկարացուել հետագայ կոթողայնացման ժամանակ՝ համաչափութեան հասնելու նպատակով։ Լատինական արագագրերում կան Լ-ի կատարումներ՝ ճիշտ մեր Ղ-ի ձեւով՝ **𐌺**։

ՓԷ

Այս գրանշանի հնագոյն յայտնի ձեւերը՝ փիւնիկեանները, անկիւնաւոր չեն։ Սակայն այդ ձեւը ենթադրուում է, քանի որ յունական հնագոյն ձեւերը ուղղանկիւն են։ Ծիշտ է, դա կարող է լինել նաեւ կոթողայնացման արդիւնք, սակայն արամէական քառակուսի տառատեսակի ձախ վերին խաղիկի գոյութիւնը յուշում է, որ այն սրածայր գագաթի գալարածեւ իրագործման արդիւնք է (համեմատեք գիմել-ի անկիւնն ու գիւ-ի գալարը)։ Այդ պատճառով, որպէս սկզբնական ձեւ, դրուեց յունականի օրինակով վերականգնուած ան-

կրկնաւոր տարբերակը: Սկզբնական ձեւը անհամաչափ է: Յունական ձեւերը յաճախ համաչափ են. սա արդէն, ամենայն հաւանականութեամբ, կոթողայնացման արդիւնք է:

Ծաղէ¹⁸

Սա ներկայացնում է ամենաանհաւանական թուացող զարգացումների օրինակը. անհնար է թուում, որ բեկեալներից բաղկացած այս գրանշանը կարողանար վերածել Ծ-ի պէս կլորաւուն նրբագեղ տառի: Յատկանշական է գրելաձեւերի մեծ մասում պահպանուած ձախ թեւի ուղղահայեաց տարրը, որը սովորաբար ընկաւուում է որպէս վայելչագրական տարր (գծափակոց), մինչդեռ սա փիւնիկեան գրանշանի համապատասխան տարրի մնացորդն է:

Կոֆ

Այն, որ հայոց Ք-ն այս տառի ժառանգորդն է, կարող է տարօրինակ թուալ: Այն մեր այբուբենում տեղադրուել է յունական X-ի դիմաց, եւ համապատասխանեցուած է նաեւ լեզուական փոխառութիւններում: Սակայն այն, որ մեր տառը համապատասխանում է կոֆ-ին թէ՛ հնչմամբ եւ թէ՛ գրանշանով, կասկած չի թողնում այս տառերի ազգակցութեան հաշուով: Նոր պոլնիկեան արձանագրութիւններում հանդիպում են կոֆ-ի մի քանի գրելաձեւեր, որոնք լիովին հաստատում են նման անցումը՝ **Ք**: Յունական X-ին նմանութիւնը պէտք է համարել պատահական. ինչպէս կը տեսնենք ստորեւ, յունական X-ի ազգակից հայոց գրում նոյնպէս կայ, եւ դա հէնց իս-ն է:

1	2	3	4
	ալէֆ	ալֆա	այբ
բ	բէտ	բետա	բեն
գ	գիմէլ	գամմա	գիմ
դ	դալէտ	դէտա	դա
հ	հէ	է պսիլոն	էչ
լ	վաւ		

գ	գայիմ	գետա	գա
խ	խէթ	էտա	է
			ըթ
տ	տէթ	թետա	թո
			ժէ
ի	յոդ	յոտա	իւ(ի)
			լիւ
			խէ
			ծա
ք	քաֆ	կապպա	կեւ
			հո
			ձա
լ	լամէդ	լամբդա	ղատ
			ճէ
մ	մէմ	միւ	մեւ
			յի
ն	նուն	նիւ	նու
ւ	սամէկ	քսի	շա
օ	պիմ	օ միկրոն	ո
			չա
պ	փէ	պի	պէ
			ջէ
ծ	ծաղէ	սաւ	
կ	կոֆ	կոպպա	
ր	րէշ	րո	րա
շ	շիւ	սիգմա	սէ
			վեւ
թ	թաւ	տաւ	տիւ
			րէ
			ցո
		ի պսիլոն	վիւ
		ֆի	փիւր
		խի	քէ
		պի	
		օ մեգա	

1. Սեմական գրանշանների հնչումային արժեքը
2. Սեմական գրանշանների անուանումները
3. Յունաց տառերի անուանումները
4. Հայոց տառերի անուանումները

Ռէշ

Այն, որ այս գրանշանը վերածուել է հայերէն Ր-ի, դժուար չէ պատկերացնել. դրա ապացոյցը մեզ տալիս է նոր պոլնիկեան գրանշանի ճիշտ մեր տառի ձեւը՝ **Ղ** (բնականաբար՝ հայելային տարբերակով): Սակայն, ինչ վերաբերում է Ռ-ին, ապա այն կարող էր գոյանալ ե՛ւ որպէս կրկնագրութիւն, ե՛ւ որպէս նոյն Ր-ի հետագայ զարգացման արդիւնք՝ լատինական R-ի օրինակով: Սակայն նախապատուութիւնը պէտք է տալ առաջին տարբերակին, քանի որ գրանշանի կրկնութիւնը, որպէս նոր տառի գոյացման հնարք, մենք

տեսնում ենք նաև Վ-ի, ու, թերեւս (տե՛ս ստորեւ), Յ-ի դէպքում:

Սին

Միջնադարեան մի տառածեւ ունի աջ միջին ելուստ՝ **U**: Սա ներկայացուած ձեւափոխութեան ապացոյցը կարելի է դիտել: Այն պիտի որ լինի սեմական գրանշանի երկու գոգաւորութիւններից մէկի մնացորդը, որը հետագայում, ընկալուելով որպէս խաղիկ, հեռացուել է, յատկապէս որ շարուածքի տեսակէտից սա խոչընդոտող մասնիկ է, եւ դրանից բացի, նմանեցնում է Ա-ին:

Թաւ

Այն որ, այս տառից է ծագել հայոց Տ-ն, հաստատուում է հին գրելաձեւերի ուղիղ միջին կանգնակով՝ **T**: Նման ձեւափոխութիւնը հաստատուում է նաև յունական եւ լատինական (մասնաւորապէս՝ Պոմպէի պնակիտների) արագագրերի գոյութեամբ՝ **T**: Հետագայում, շարուածքը բարելաւելու պահանջից ելնելով, ստացել է այժմեան ձեւը:

ՀԱՅՈՑ «ԼՐԱՅՈՒՅԻՉ» ՏԱՌԵՐԸ

Այսպիսով, հայոց այբուբենի կորիզը կազմում են փիւնիկեան այբուբենից փոխառուած 22 տառերը: Սրանց մեծ մասը՝ 15-ը, այս կամ այն չափով պահպանել է սեմական անուանումները կամ դրանց հետքերը եւ դրանց ձեւափոխուած, կրճատուած տարբերակն է, ընդ որում՝ աւելի մօտ սեմականին, քան յունականին (տե՛ս աղիւսակ Բ):

Նախամաշտոցեան այբուբենի տառերի քանակի մասին կան տարբեր վկայութիւններ: Դաւիթ Անյաղթի հանելուկներից մէկում ակնարկուող թիւը՝ 24, հոգեբանական նկատառումներից ելնելով, ամենահաւանականն է թւում. հանելուկի մէջ կարող է մտնել միայն հանրայայտ ո-

րեւէ դրոյթ: Եթէ այս ենթադրութիւնը ճիշտ է, ապա եղել է եւս երկու տառ (դեռ չհաշուած, որ կարող էին լինել որպէս տառ չընկալուող եւ միայն Մաշտոցից յետոյ տառի կարգավիճակ ստացած այլ գրանշաններ): Կարելի է հաւանական համարել, որ դրանք են եղել **Խ** եւ **Փ** տառերը (սրանց մասին՝ ստորեւ):

Միւս յաւակնորդն է ձ-ն, որը պարզորոշ փոխառուած է ղպտիական այբուբենից: Ղպտիական այբուբենը ստեղծուել է մօտաւորապէս Բ-Գ դարերում, երբ հայերը կապեր են ունեցել ղպտիների հետ, ուրեմն ձ տառը սկզբունքօրէն կարող էր փոխառուել այդ ժամանակահատուածում: Սակայն, լինելով համեմատաբար նոր փոխառուած գրանշան, այն մինչեւ Մաշտոցի բարեփոխումը կարող էր եւ այբբենական տառ չհամարուել, ինչպէս հետագայում այբբենական չէին համարուում Օ-ն եւ Յ-ն՝ մինչեւ 1921 թուականի վերափոխումը:

Հաւանաբար, այս 24 տառերն են կազմում գրանշանների այն խումբը, որը յայտնի է որպէս «դանիէլեան» գիր: Հետեւապէս մնացած տառերը՝ այբուբենի ուղիղ մէկ երրորդը, Մաշտոցի նորամուծութիւններն են:

Կարող է հարց առաջանալ, թէ ինչպէս էին այդ 24 տառերով հայերն արտայայտում մնացած 12 հնչիւնները: Պէտք է ասել՝ մեծ դժուարութեամբ. իզուր չէ, որ հին հայոց գրերը համարուել են «պակասաւոր»: Յայտնի են տարբեր այբուբեններում այդ խնդրի լուծման տարբեր ձեւեր: Դա կարող էր արուել վերոյիշեալ երկգրութիւնների, օրինակ՝ ԼԼ-ի կիրառմամբ: Այս երկգրութեան նախամաշտոցեան լինելը վկայում է այն, որ վերջինս կազմուած է հէնց արագագրական (փոքրատառ) «վիւն»-երից եւ ոչ թէ կոթողային, այլապէս Վ-ի փոխարէն կ'ունենայինք մօտաւորապէս այսպիսի մի տառ՝ Խ: Այս կրկնագրութիւնները Մաշտոցը կարող էր

դարձնել ինքնուրոյն տառեր: Այսպիսով, նախամաշտոցեան գրում կար հնարաւորութիւն արտայայտելու աւելի շատ հնչիւններ, քան տառերի թիւն էր, ինչպէս որ դա արւում է ժամանակակից բազմաթիւ այբուբեններում, օրինակ՝ անգլերէնում: Սակայն թերութիւնները չափազանց շատ էին: Օրինակ, Ը տառը, հաւանաբար, բառասկզբում ընթերցւում էր կա՛մ [ը], կա՛մ [է], իսկ բառամիջում՝ միայն [է], [ձ] եւ [զ] հնչոյթները արտայայտւում էին միեւնոյն տառով, եւ այլն:

Ստորեւ բերուած են այն տառերը, որոնք անմիջապէս սեմական միջուկից չեն բխում: Նախ այն երեք տառերը, որոնք, հաւանաբար, եղել են արդէն նախամաշտոցեան փուլում:

ՃԷ

Բացայայտօրէն նոյն դպտիական ջանքիս՝ **Ճ** տառն է: Աճառեանը մերժում է այս փոխառութիւնը շատ թոյլ փաստարկով, թէ դպտիական տառն ունի [ջ] արժէքը եւ ոչ թէ՛ [ճ], մինչդեռ սրանք յաճախ են փոխարինում իրար տարբեր բարբառներում, ինչը երեւում է հէնց իր՝ Աճառեանի «Արմատական բառարան»-ից: Ուշագրաւ է այն, որ ձ տառը Զ-ից տարբերելու համար լայնօրէն կիրառւում է «ճանճի ձ» ճշտող բանաձեւը (երբեք չեն ասում, օրինակ, «ճակատի ձ» կամ «ճուտի ձ»): Սովորաբար, ենթադրւում է, որ խօսքը ճանճ միջատին է վերաբերում: Սակայն չի կարելի բացառել, որ բերուած արտայայտութեան մէջ հրաշքով պահպանուել է այդ տառի սկզբնական «ջանջիս» անուանումը, որը միայն հետագայում է սկսել ընկալուել որպէս «ճանճ» միջատը:

ԽԷ

Այս տառը չի բխում հնագոյն սեմական համակարգից, ուստի եւ աւելի ուշ է ներմուծուել: Դրա աղբիւրը կարող է լինել յունական Ճ-ն, յատկապէս որ, ինչպէս տե-

սանք, հայոց Ք-ն սրանից չի ծագել: Վերեւում արդէն դիտարկուել էր խաչի ձեւափոխութիւնների շարքը, որում, իրօք, յայտնւում է հայոց Խ-ն՝ **Ϡ ϡ**: Սակայն աչքի է ընկնում այն հանգամանքը, որ հայերէն «խաչ» բառի (որն, ըստ Աճառեանի, բուն հայոց բառ է) առաջին հնչիւնը [խ] է, եւ սա հնարաւորութիւն է տալիս ենթադրելու, որ գործ ունենք սկզբնահնչու-նութեան սկզբունքի հետ: Հետեւապէս, այս տառը կարող է հայկական ծագում ունենալ, իսկ յունականը՝ հայերէնից փոխառութիւն լինել: Յունական տառի՝ հայերէնից փոխառեալ լինելու օգտին է խօսում նաեւ այն փաստը, որ այդ տառը (նաեւ՝ Փ-ն, տե՛ս ստորեւ) նախապէս սկսել են կիրառել արեւելայունական գաւառներում: Բոլոր դէպքերում, այս տառը պիտի յայտնուէր հայերէնում վաղ շրջանում, որպէսզի հասցնէր ենթարկուել նման ձեւափոխութեան: Եթէ այն փոխառուէր յունարէնից Մեսրոպի կողմից, այն կը պահպանէր իր կոթողային խաչաձեւութիւնը:

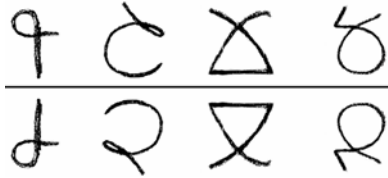
ՓԻԼԻ

Այն, որ յունական գրում Փ-ն յայտնուել է Ճ-ի հետ միաժամանակ եւ կրկին՝ արեւելեան գաւառներում, կասկած է առաջացնում, որ այն նոյնպէս կարող է սկզբնահնչիւնային ծագում ունենալ եւ ստուգաբանուել հայերէն: Եւ իրօք, հայերէնում ունենք «փեռեկել» բառը («երկատել» իմաստով), որը սկսւում է Փ-ով, իսկ Փ-ի ձեւն, իրօք, միջին գծով երկատուած շրջան է եւ կարող էր «երկատել» բառի պատկերագիրը լինել: Եթէ ենթադրութիւնը ճիշտ է, ապա սա կրկին բնիկ հայ գրանշան է, իսկ յունականը՝ փոխառութիւն¹⁹:

ԺԷ, Չա, ՉԷ, Յո

Այս տառերի ձեւերում նկատւում է մի ակնբախ յատկութիւն. դրանք յիշեցնում են հորիզոնական առանցքի նկատ-

մամբ շրջուած Գ, Շ, Ճ, Ծ տառերը, որոնք նշանակուած են համապատասխանաբար մօտիկ հնչիւններ, կազմելով Գ—Ժ, Զ—Շ, Զ—Ճ, Յ—Ծ գոյգերը.

Տարօրինակ կարող է թուալ առաջին գոյգը. հայերէնում Գ եւ Ժ հնչիւնները հարազատ չեն ընկալուած: Օրինակ, ռուսերէնում դա սովորական անցում է՝ *бездешать, дорога-дорожники* եւ այլն: Սակայն պէտք է յիշել, որ Մաշտոցի դարում Հայաստանը գտնուում էր պարթեական զգալի ազդեցութեան տակ, իսկ պահլաւերէնում այդ անցումը նոյնպէս նկատուած է: Դա երեւում է, օրինակ, պահլաւերէնից փոխառուած բառերում. ունենք՝ բագիւբաթին, ոյծ-ստոյգ, տոյծ-տուգանք, արգ-արծէք: **Զ-Շ** գոյգի դէպքում, թւում է՝ շրջումը կատարուել է ոչ թէ հորիզոնական առանցքի, այլ համաչափութեան կենտրոնի շուրջ, սակայն, քանի որ այս տառի նախօրինակը՝ «սամէք»-ը, համաչափ է եղել, չի բացառուում, որ հնում գոյուլթիւն է ունեցել Շ-ի հայելային տարբերակը, որն, ի դէպ, աւելի տրամաբանական է աջակողմեան գրի դէպքում, քանի որ հին գրելատճի ստորին վերջոյթը ուղղուած է դէպի աջ: Սակայն, ինչպէս տեսնում ենք, Զ-ի եւ Յ-ի համար սպասուող ձեւերը որոշ չափով հեռու են այսօրուայ կոթողայիններից: Այնուամենայնիւ, այս գոյգերի գոյուլթիւնը հաստատուում է պահպանուած միջնադարեան ձեւերով՝ ԶՂ եւ Ծճ, ԾՇ եւ ՅՃ:

Յո, Յի

Այս տառերի ծագումը որոշ չափով մոլթ է մնում: Սրանց ձեւը, թւում է՝ բխում է մէկը միւսից, իսկ որոշ գրելաձեւերում դրանք պարզապէս համընկնում

են. օրինակ՝ **Յ**: Մեծատառ Հ-ն զգալիօրէն յիշեցնում է լատինական փոքրատառ հ-ի արագագրական ձեւը: Գայթակղութիւն է առաջանում ենթադրել, որ Հ-ն խէթ-ի մէկ այլ զարգացման արդիւնք է, որը կրկնել է լատինական H տառի զարգացման ուղին, իսկ Յ-ն Հ-ից ածանցեալ է: Սակայն անհաւանական է թւում այն, որ «խէթը» կարող էր հայերէնում տալ ե՛լ [հ], ե՛լ [է] արժէքներով տառեր:

Այս պահին աւելի հաւանական է Հը. Աճառեանի կարծիքը, որն այդ տառերը համարում է իրանական փոխառութիւն: Ունենք սասանեան նշանը²⁰ **Հ**, որը չափազանց նման է միջնադարեան հայ ձեւերին՝ **ՀՀՀ**: Յ-ն, ենթադրուում է, պահլաւական **Հ** նշանի կրկնագրութիւնն է (ինչպէս դա արուել է նաեւ Աւեստայի գրում՝ [յ]-ն [ի]-ից տարբերելու համար): Սկզբունքօրէն, հնարաւոր է, որ երկու տառ վերցուել է մէկ այլ՝ նոյնպէս բաւականին ծանօթ համակարգից, թէեւ այս լուծումը յարուցում է մի խնդիր. իրանեան գրերը ձախակողմեայ են, եւ տրամաբանական կը լինէր որպէս նախօրինակ տեսնել սրանց հայելային տարբերակները: Սակայն, հաշուի առնելով, որ խօսքը ոչ հիմնական աղբիւրին է վերաբերում, դա կարող է եւ հասկանալի լինել: Սա կախուած է մէկ այլ կարեւոր հարցից. ե՞րբ է հայոց գրանշանների ուղղութիւնը փոխուել: Փոփոխումը արել է Մաշտոցը, թէ դա կատարուել է արդէն իրենից առաջ: Մաշտոցի ձեւքով դրանց շրջելը պէտք է մերժել, քանի որ շրջումը պիտի բնական ճանապարհով ընթանար՝ որպէս բուստրոֆեդոնի (եզնավարի գրելաձեւի) հետեւանք, այլ ոչ թէ որպէս կամայականութիւն: Դրանից բացի, եթէ դա արած լինէր Մաշտոցը, ապա տարօրինակ է, որ նա չի շրջել նաեւ այս երկու տառերը: Յատկապէս որ երկուսի վերջոյթները դէպի ձախ են, եւ յարմար կը լինէր շրջել դրանք: Ուրեմն, եթէ ըն-

դուռնում ենք այս երկու տառերի իրանական ծագումը, պիտի ընդունենք, որ գրելու ուղղութեան շրջումը կատարուել է Մաշտոցից առաջ: Մի քիչ տարօրինակ է, որ Յ-ի դէպքում գրանշանի կրկնութիւնը արուել է ոչ թէ իրանեան (աւեստեան) եւ մեր իսկ Վ-ի (կրկնակի ւ) ու Ռ-ի (կրկնակի Ր) օրինակով՝ կողք կողքի, այլ իրար վրայ, ուղղաձիգ: Չի բացառուում, որ այդ գրութիւնը գոյութիւն է ունեցել արդէն իրանականում: Որպէս սրա հիմնաւորում՝ կարելի է յիշել, որ պահլաւերէնում առնուազն երկու գրանշան՝ Գ-ն եւ Դ-ն, ունէին նոյն գրութիւնը, սակայն արշակունեան Դ-ն ունէր ճիշտ Յ գրութիւնը, ինչը կարող էր եւ շփոթութեան առիթ դառնալ:

ՀԱՅՈՑ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ ԾԵՐՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այսպիսով, Հայոց այբուբենում տեսնում ենք հետեւեալ երկու խոշոր շերտերը՝ իրենց ենթաշերտերով: Հին սեմական համակարգի հայացուած համակարգը՝ թուով 22 տառ՝ Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Ջ, Ը, Թ, Ի, Ծ, Կ, Ղ, Մ, Ն, Շ, Ո, Պ, Ս, Տ, Ր, Ի + Խ, Փ (ընդհանուր թուով՝ 24 տառ) եւ ձ տառը, որը, թերեւս, այբբենական չի համարուել: Սա հնագոյն եւ ամենախոշոր շերտն է, որը յայտնի է Դանիէլեան գրեր յորջորջմամբ: Ձ-ն, որպէս այբբենական տառ, եւ մնացած 11 տառերը կազմում են մաշտոցեան նորամուծութիւնները: Դրանք եւս կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ դանիէլեան գրերի հիման վրայ ստեղծուածներ եւ փոխառուածներ: Առաջիններից են երկու գրական տարբերակները՝ Ջ, Լ, ապա եւ կրկնագրութիւնները՝ Ռ, Վ, ու եւս չորս տառ՝ Ժ, Չ, Ձ, Յ հայելային արտապատկերմամբ ստեղծուած: Երկրորդ ենթախումբը կազմում են իրանական Հ, Յ փոխառութիւնները:

ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՅՈՒՆԱՅ ԳՐԵՐԻ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Երկու խօսքով անհրաժեշտ է անդրադառնալ Հայկական եւ յունական գրերի յարաբերութեանը: Ներկայումս տառաբանութիւնն առաւելապէս հակուած է համարել, որ յոյները փոխառել են իրենց գիրը հիւսիսսեմական ցեղերից, եւ կատարելագործել են այն՝ աւելացնելով ձայնաւորների համար յատուկ գրանշաններ, ընդ որում՝ օգտագործելով դրա համար սեմական այն տառերը, որոնց համապատասխան հնչիւնները յունարէնում բացակայում են: Դրանք են՝ ալէֆ-ը [ա]-ի համար, յոդ-ը [ի]-ի, ւաւը [ու]-ի, հէ-ն [ե]-ի եւ այն-ը [ո]-ի համար: Սակայն, եթէ պարզուում է, որ հայոց գրանշանները նոյնպէս անմիջականօրէն դուրս են բերուում այդ նոյն հիւսիսսեմական գրից, հարց է առաջանում. այդ ինչպէ՞ս է ստացուել, որ ե՛լ հայերէնում, ե՛լ յունարէնում ձայնաւորները ծագում են միեւնոյն սեմական տառերից: Պատահականութիւնն այստեղ բացառում է, քանի որ խօսքը ոչ թէ մէկ, այլ մի քանի տառերի է վերաբերում: Թերեւս, կարելի է ասել, որ յոդ-ը, ւաւ-ը եւ, մասամբ՝ ալէֆ-ը, արդէն իսկ սեմական լեզուներում կիրառուել են որպէս *matres lectionis*՝ երկար [ի]-ի, [ու]-ի եւ [ա]-ի համար: Սակայն, նախ, դա չի արուել յստակօրէն, եւ երբեմն, օրինակ, [ա]-ի համար կիրառուել է ոչ միայն ալէֆ-ը, այլեւ հէ-ն, իսկ ւաւ-ը գործածուել է, ոչ միայն [ու]-ի, այլեւ [ե]-ի համար: Միւս կողմից, միեւնոյն է մնում են այն-ի գործածումը՝ [ո]-ի, ու, թերեւս, հետագայում նաեւ իսէթ-ի գործածումը՝ [է]-ի համար:

Ստացւում է, որ այս տեսակետից Հայոց այբուբենը պիտի որ փոխառեալ լինէր յունականից, բնականաբար՝ հնագոյն շրջանում, քանի որ աւելի ուշ շրջանի յունական գրանշաններից արդէն ոչ բոլոր տառերն են դուրս բերուում: Սակայն այդ

դէպքում չի բացատրուում կոֆ եւ ծաղէ (Բ եւ Ծ) տառերի հայոց այբուբենում յայտնուելը: Ճիշտ է, դրանք դեռ պահպանուում են հնագոյն յունական այբուբեններում, սակայն, քանի որ յունարէնում բացակայում են համապատասխան հնչիւնները, դրանք չէին կարող փոխառուել յոյներից իրենց արժէքով հանդերձ: Դրանից բացի, հայոց տառանունները աւելի մօտ են սեմականներին, քան յունականներին²¹: Այս հակասութիւնները կարող են յաղթահարուել, եթէ ընդունենք, որ փիւնիկեան գրից անմիջականօրէն փոխառուածը հայկականն է, եւ հէնց հայկականում է առաջին անգամ կատարելութեան հասցուել այբուբենի գաղափարը, իսկ յունական գիրն արդէն ածանցեալ է հայկականից: Սրանով կարող է բացատրուել նաեւ այն փաստը, որ չի վկայուած յունական գրի զարգացման մի այնպիսի փուլ, երբ ձայնաւորների համար նշաններ գործածուած չլինէին²²: Այդպէս կարող էր լինել այն դէպքում, եթէ դրանք հասնէին յոյներին պատրաստի վիճակում:

Ձայնաւորների խնդրին աւելանում է վերեւում նշուած Փէ, Թաւ, Քաֆ գրանշանների խնդիրը: Սրանք նշանակում են խուլ շնչեղ [փ], [թ], [ք] հնչոյթները, սակայն հայկականում յայտնուել են ոչ շնչեղ խուլ [պ], [տ], [կ] հնչոյթների դիմաց: Աճառեանն այս փաստը օգտագործում է՝ հիմնաւորելու համար հայոց տառերը յունական համապատասխան գրանշաններից ստեղծուած լինելու իր դրոյթը, քանի որ նոյնը տեսնում ենք նաեւ յունարէնում²³. «...ի՞նչ բան ի նկատի պիտի առնէր (Մեսրոպը). գրերի հնչո՞ւմը, թէ՞ նրանց հին ծագումը: Տարակոյս չկայ, որ միայն հնչման հետ գործ ունէր նա, որովհետեւ հնագրագէտ չէր՝ տառերի հին վիճակը որոնելու եւ իր գրերը նրանց վրայ կաղապարելու համար»²⁴: Լիովին համամիտ լինելով, որ Մեսրոպն, իրօք, հնագրագէտ չէր, նշեմ, որ դա չէր էլ պահանջուում,

քանի որ հայոց տառերի ձեւերի գոյացումը, շարադրուած վարկածի համաձայն, կատարուել է օրինաչափօրէն, ուստի եւ խնդիրը տեղափոխուում է այլ հարթութիւն. այդ ինչպէ՞ս է, որ ե՛լ յունարէնում, ե՛լ հայերէնում տեսնում ենք սեմական նիւթի նկատմամբ միեւնոյն վերաբերմունքը: Ինչ վերաբերում է յունականին, ապա Գամկրելիձէն դա բացատրում է յունական այբուբենի հեղինակի նրբագոյն բնագրով, որը նոյնացրել է գրանշանները ոչ թէ ըստ հնչման, այլ ըստ համապատասխան լեզուներում դրանց կարեւորութեան: Այս բացատրութիւնը չափազանց մտացածին է: Սակայն եթէ ընդունում ենք յունական գիրը հայկականից փոխառուած լինելու տարբերակը, ապա դա հնարաւորութիւն է տալիս ենթադրել, որ այս երեւոյթը հնագոյն հայերէնի հնչիւնային առանձնայատկութիւնների հետեւանքն է: Եթէ յոյները փոխառէին գիրը սեմականից, ապա համապատասխանութիւնները ճիշտ կը լինէին:

Հետաքրքիր է, որ գիրը հայերից փոխառելու մասին յիշողութիւնը պահել է երկու ազգերի դիցաբանութիւնը, եւ դա կարելի է դիտել որպէս այս վարկածի լրացուցիչ, անկախ փաստարկ: Այսպէս, յունական առասպելի համաձայն՝ յոյներն իրենց գիրը ստացել են փիւնիկեցի Կադմոս թագաւորից: Սովորաբար, սա դիտուում է որպէս փաստարկ՝ յօգուտ յունական գրի փիւնիկեան ծագման: Ինքը՝ կադմոս բառը, փիւնիկեցիներում նշանակում է արեւելեան: Հաւանաբար, դրանում պահպանուել է յիշողութիւնն այն մասին, թէ որ կողմից է այբուբենը հասել Յունաստան: Սակայն Կադմոս անունով հերոս կայ նաեւ հայկական աւանդական պատմութեան մէջ. ըստ խորենացու պատմութեան՝ դա Հայկ նահապետի թոռն է: Եւ Հայոց երկիրը նոյնպէս արեւելքում է՝ յոյների նկատմամբ: Մէկ այլ տեղում խորենացին, պատմելով Արամ նահապետի մասին, գրում է, որ նա,

եւ այլ տառեր: Այսպէս, կիրառելով Գ. Սե-
ւակի մօտեցումը՝ բրահմի գրի նշաններով
նոյնպէս կարելի է գրել տարբեր հայերէն
բառեր.

ԾՎՅՅ ԾՆԻՅՆ ԴԵՐՎՍՎՆ:

Եթովպական գրանշանների շարքում
եւս կարելի է նկատել ոչ միայն հայկա-
կան, այլեւ լատինական T, P, O, H, X, յու-
նական A, Λ, Φ, Ψ եւ այլ տառեր: Ահա ե-
թովպական գրանշաններով գրուած մի
քանի բառեր. յունարէն՝ **ΑΛΦΑ, ΨΑΛΜΑ,**
ռուսերէն՝ **НАРОДЪ,** անգլերէն՝ **WARR,**
HYPERTEXT: Մի՞թէ դա կարող է նշանա-
կել, որ այս լեզուների գիրը նոյնպէս ծա-
գել է եթովպական գրից: Կարծում եմ՝ բե-
րուած օրինակները բաւական են՝ հասկա-
նալու համար, որ նման մօտեցումը, երբ
չափազանց մեծ նշանակութիւն է տրուում
գրանշանների արտաքին յարգարմանը,
մեղմ ասած, չի կարող արդիւնաւէտ լինել:

Ինչ վերաբերում է այն փաստին, որ
եթովպական գրանշանները աւելի են
նման հայոց տառերին, քան միւսները, ա-
պա դա բացատրուում է շատ պարզ: Բանն
այն է, որ եթովպական գրանշանները իրա-
կանում ոչ թէ տառեր են, այլ վանկագրեր՝
«բաղաձայն+ձայնաւոր» բանաձեւով: Իսկ
այս կամ այն ձայնաւորը նշուում է բաղա-
ձայնական հիմքին տարբեր նշաններ, հիմ-
նականում՝ հորիզոնական կամ ուղղաձիգ
գծիկներ աւելացնելու միջոցով: Գծիկները
բնորոշ են նաեւ հայոց տառերին, ինչը եւ
դառնում է այդ երկու համակարգերի
նմանութեան պատճառը: Սակայն, ինչպէս
տեսանք վերեւում, հայոց տառերի դէպ-
քում այդ գծիկները համապատասխան
գրոյթի բաղկացուցիչ (անբաժան) մասն են
եւ տարբեր գրանշանների դէպքում տար-
բեր ծագում ունեն, մինչդեռ եթովպական
գրում դրանք լրացուցիչ մասնիկներ են,
ըստ էութեան՝ տարբերիչ նշաններ (dia-
critic):

**ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՎՐԱՑ ԳՐԵՐԻ
ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ**

Այլ գրային համակարգերի շարքում
առաւել հետաքրքրական է մեր հարեւան-
ների՝ վրացիների գրերի ծագումը, որը հայ
աւանդոյթը նոյնպէս կապում է Մեսրոպի
անուան հետ: Ինչպէս յայտնի է, վրաց հե-
ղինակները կտրականապէս մերժում են
Մեսրոպի ձեռքով վրաց գրերի ստեղծման
տարբերակը: Դա հիմնաւորուում է նախ՝
վրացական աւանդոյթով, ապա նաեւ՝ որոշ
տրամաբանական դատողութիւններով:
Այսպէս, վրացական այբուբենը բաւական
կատարեալ է, ու հագիւլ թէ այն կարողա-
նար ստեղծել մէկը, ում համար այդ լե-
զուն մայրենի չէր:

Այսպիսով, ունենալով իրենց գրերի
ստեղծման մասին ներմբռնողական հա-
մոզմունքներ, վրաց հեղինակները պնդում
են, թէ վրաց գիրը ստեղծուել է Ե. դարից
չատ աւելի վաղ, մօտաւորապէս Ք. ա. Ե.-
Գ. դարերում: Ինչպէս հայագէտները, այն-
պէս էլ վրացագէտները յաճախ գրանշան-
ների ձեւաւորման որոշ հնարքներին վե-
րագրում են ծագումնաբանական արժէք,
ինչը բերում է տարբեր հնչիւնային ար-
ժէքներ ունեցող տառերի նմանութեան
վրայ չարգարացուած բեւեռացմանը:

Մինչդեռ յօգուտ վրացական գրի
հնագոյն ծագման կան եւ խորքային փաս-
տարկներ: Նախ՝ վրաց «վին» տառը, որը
համապատասխանում է փիւնիկեան
«ԼԱԼ»-ին, վրաց այբուբենում գտնուում է
հէնց այնտեղ, որտեղ եւ պիտի գտնուէր՝
վեցերորդ տեղում: Ինչպէս ասացինք, նոյ-
նիսկ յունարէնում այդ տառն այդտեղ էր
միայն հնագոյն շրջանում՝ «դիգամմա»-ի
տեսքով (այլ դարաշրջանում՝ «ստիգմա»-
ի), որը թէեւ ծագում էր նոյն «ԼԱԼ»-ից,
սակայն շուտով կորցրեց իր հնչիւնային
արժէքը՝ պահպանելով միայն թուայինը:

Միաժամանակ, առաջարկուող վեր-
լուծական եղանակների կիրառումը ցոյց է

տալիս, որ, եթէ վրաց գրերն, իրօք, ստեղծուել են Ք. ա. Ե դարից շուտ (իսկ «վին» տառի վեցերորդ տեղում գտնուելը բաւական լուրջ հիմք է տալիս նման ենթադրութեան համար), ապա, միեւնոյն է, փիւնիկեան համապատասխան տառերից դրանց մեծ մասն անմիջականօրէն դուրս չի բերուում (այդ թուում եւ՝ «վին»-ը), այլ ենթադրուում է ինչ-որ միջանկեալ տարբերակներ: Դա անհավանական է նաեւ աշխարհագրական առումով. Վիրքի եւ սեմական աշխարհի միջեւ գտնուում էր հայոց լեզուն կրողների հոծ տարածքը, եւ աւելի հաւանական կը լինէր վրաց գրի ծագումը հայոց գրից: Սակայն նոյն եղանակների կիրառութիւնից պարզուում է, որ, թէեւ հայ եւ վրաց գրանշանների միջեւ կան բացայայտ կապեր, սակայն հիմնականում վրացական տառերը հայկականից նոյնպէս չեն բխում: Միւս կողմից վրացական մշակոյթը միշտ էլ եղել է յունական մշակոյթի ազդեցութեան ոլորտում. բաւական է յիշել Արգոնաւորդների առասպելը: Դրանից բացի, ինչպէս յայտնի է, վրաց տառերի յաջորդական կարգը գրեթէ համընկնում է յունականի հետ: Հետեւապէս յունական գծով փոխառուած լինելու վարկածն, ամենահավանականն է: Բայց ե՞րբ:

Այդ բանը պարզելուն կարող է օգնել այն հանգամանքը, որ վրաց եւ յունաց տառերի յաջորդականութիւնը ունի նաեւ տարբերութիւններ: Բացակայում է «քսի»-ն, որի փոխարէն յայտնուել է վրացական «յէ»-ն՝ նոյն թուային (60), բայց բոլորովին այլ հնչիւնային արժէքով: Ինչպէս իրաւացիօրէն նկատում է Գամկրելիձէն, սա եւս վկայում է, որ փոխառութիւնը սեմականից չի կատարուել, քանի որ այդ դէպքում վրացականում մենք կը տեսնէինք սեմականին մօտ վրացական համարժէքը²⁸: Դրանից բացի, առկայ է հին յունական (փիւնիկեան) «ծադէ»-ին համապատասխանող վրացական «ժան»-ը, բայց բացակայում է դրանից յետոյ գտնուող հին յու-

նական (փիւնիկեան) «կոֆ»-ը: Ի դէպ, սովորաբար համարուում է, որ վրացական տառը համապատասխանում է հէնց «կոֆ»-ին: Բանն այն է, որ «կոֆ»-ը կորցնելով յունարէնում իր հնչիւնային արժէքը վերածուել էր թուանշանի (90): Նոյն արժէքը ունի եւ վրացական տառը: Սակայն սա հէնց այն սակաւաթիւ դէպքերից է, երբ վրացական տառն իր ձեւով լիովին համընկնում է փիւնիկեան տառին, տուեալ դէպքում՝ «ծադէ»-ի նկարուածքին (ուղղաձիգ առանցքի նկատմամբ շրջուած՝ գրելու ուղղութեան փոփոխման հետեւանքով): Այնպէս, որ պէտք է ընդունել, որ վրաց տառը համապատասխանում է հէնց «ծադէ»-ին: Իսկ արժէքների անհամապատասխանութիւնը կարող է պայմանաւորուած լինել հնագոյն ժամանակներում (Ե դարից մեզ հասած գրաւոր առաջին նմոյշներից շուրջ հազար տարի առաջ) վրացեւէնում կատարուած հնչիւնափոխութեամբ:

Այսպիսով, հնագոյն սեմական այբբենական տեղում է գտնուում ոչ միայն «վին»-ը, այլեւ «ծադէ»/«ժան»-ը: Սա սեմական այբուբենի միակ տառն է, որը հետագայում դուրս է մնացել յունական այբուբենից: Այդ տառը (եւ «վին»-ը) կարող էր անցնել վրացական այբուբեն միայն մինչեւ իր հնչիւնային արժէքի փոփոխումը, այսինքն՝ առնուազն մինչեւ Ք. ա. 403 թ., երբ Բեթսանի ուղղագրութիւնը փոխարինուեց միլեթեան ուղղագրութեամբ, եւ ձեւաւորուեց հանրայայտ յունական դասական այբուբենը: Եւ նոյնիսկ դրանից շատ աւելի շուտ՝ գոնէ մի քանի տասնամեակ առաջ, հնչիւնափոխութիւնը պիտի որ կատարուած փաստ ընկալուէր: Հետեւապէս, դա պիտի եղած լինէր մօտաւորապէս Ք. ա. 2 դարի վերջում, Ե դարի սկզբում կամ էլ՝ աւելի վաղ:

Սովորաբար, փորձելով բացատրել «վին» տառի վեցերորդ տեղում գտնուելը եւ որոշ տառերի բացայայտ հնագոյն ու-

րուագծերը, դիմում են ենթադրութեան, թէ վրաց տառերի ստեղծողը, ուսումնասիրել է հին գրային համակարգերը, այդ թւում եւ՝ հնագոյն յունականն ու փրևնիկեանը, դրանցից վերցրել է վրացականի կարգը, մի տեսակ արհեստականօրէն «հնացրել» նորաստեղծ համակարգը՝ ստեղծելու համար «ուրոյն» ազգային համակարգ²⁹: Մի կողմ թողնելով վերեւում շարադրուած նկատառումները գրային համակարգերի ստեղծման տրամաբանութեան վերաբերեալ, որոնք արգելում են «հնացումները», գրանշանների կամայական այլ ձեւափոխութիւնները՝ նկատենք եւս մի հանգամանք, որն աչքաթող է արւում թէ՛ վրաց եւ թէ՛ հայոց գրերի ստեղծումն ուսումնասիրելիս: Դա այն է, որ այբուբենն՝ առանց այդ լեզուն եւ գիրը կրողի, մեռած պատկեր է սոսկ: Եթէ մենք ունենք որեւէ գրութիւն (օրինակ՝ Ֆեստեան սկաւառակը), բայց չգիտենք ո՛չ այդ գրութեան լեզուն, ո՛չ դրա նշանների արժէքները, մենք չենք կարող օգտագործել այն: Եթէ նոյնիսկ վրաց տառերի հեղինակը մի որեւէ գրագրանում գտնէր հնագոյն յունական այբուբենի պատկերը (իւրատեսակ «դանիէլեան գիր»), նա չէր կարող իմանալ, թէ վեցերորդ տեղում գտնուող գրանշանը ի՛նչ հնչիւնային արժէք ունի, քանի որ դա չէին յիշում արդէն նոյնիսկ իրենք՝ յոյները, ինչի պատճառով էլ հէնց հրաժարուել էին այդ գրանշանից: Միայն նորագոյն ժամանակներում հարիւրաւոր մասնագէտների կատարած լեզունների համեմատական վերլուծութիւնների շնորհիւ է յաջողուել վերականգնել (այն էլ ոչ միշտ վստահօրէն) այս կամ այն գրանշանի արժէքը, իսկ 15 կամ 25 դար առաջ, առանց բազմաթիւ լեզուների գրային համակարգերի համեմատութեան, առանց երկլեզուեայ արձանագրութիւնների վերծանման եւ այլ եղանակների կիրառման, դա առհասարակ անհնար էր: Իհարկէ, միշտ էլ կարելի է յամառօրէն պնդել, որ

այն դարերում էլ փայլուն գիտնականներ կային, եւ ամէն ինչ էլ գիտէին, սակայն երբ կարգում ես նոյն այդ յոյն հեղինակների՝ Հերոդոտի, Դիոնիսիոսի եւ այլոց (այն ժամանակուայ ո՛չ երկրորդական գիտնականների) գործերը, պարզ է դառնում, որ իրենք բաւական պարզունակ պատկերացում ունէին գրի ստեղծման մասին եւ ամենաշատը կարող էին առասպելներ պատմել, թէ ով ումից էր փոխառել գիրը, կամ առաջարկել հնչիւնների մակերեսային դասակարգում: Այսինքն, արդէն իրենց դարերում գրի ստեղծման ակունքները կորած էին, իսկ հնչիւնագիտական եւ հնչիւնաբանական խնդիրների մասին նրանք պատկերացում էլ չունէին: Այնպէս որ, միայն «վին» տառի գոյութիւնը վեցերորդ տեղում՝ իր արժէքով հանդերձ (դեռ չհաշուած միւս փաստարկները), բաւական է՝ տեղափոխելու համար վրաց գրերի ստեղծումը մօտ մէկ հազարամեակով դէպի **հետ**:

Բայց թէ ո՞րն է եղել վրացական գրի անմիջական նախօրինակը, ստոյգ դժուար է ասել: Ինքը՝ յունական գիրն, այն դարերում քիչ էր տարբերուում իր նախօրինակից՝ փրևնիկեան գրից, որից, ինչպէս ասուեց, վրաց տառերն անմիջականօրէն չեն հետեւում: Մնում է երկու տարբերակ. յունաց եւ վրաց գրերի միջեւ եղել է եւս մի օղակ, օրինակ՝ փոքրասիական որեւէ մի գրային համակարգ, կա՛մ էլ վրաց գիրը փոխառուել է ժողովրդական ձեւով՝ ներքեւից, եւ երկար տարիներ ձեւափոխուել է առանց պետութեան կենտրոնական կարգաւորման: Երկրորդն աւելի հաւանական է թւում, քանի որ փոքրասիական գրերը ոճով հեռու չեն կոթողային յունարէնից, մինչդեռ վրացական կլորաւուն տառերը վկայում են պարզորոշ ժողովրդական տարբերային մշակում: Վրացական աւանդոյթը վերագրում է վրաց գրի ստեղծումը Փարնաւազ թագաւորին, այսինքն՝ Ք. ա. Գ-Բ դարերին: Հաւանաբար, Փարնաւազի

օրօք ժողովրդական գիրը ստացել է պետական կարգավիճակ եւ կանոնարկուել է՝ ստանալով կոթողային ձեւ: Մինչեւ այդ պահը, այսինքն՝ առնուազն երեք դար, վրաց գիրն անցել է տարերային գործածման ուղի, ինչը եւ բերել է տառերի մեծ մասի էական փոփոխմանը: Բոլոր դէպքերում, առանց հնագիտական նոր նիւթի վրաց գրանշանների կրած ձեւափոխութիւնների յաջորդականութիւնը եւ միջանկեալ ձեւերը հազիւ թէ յաջողուի զգալի հաւաստիութեամբ վերականգնել:

Ինչ վերաբերում է հայ եւ վրաց տառերի անուանումների եւ նկարուածքների որոշ նմանութիւններին, ապա, ինչպէս նկատում է Գամկրելիձէն, դրանք պիտի որ հարեւան համակարգերի փոխազդեցութիւնների արդիւնք լինեն: Իսկ թէ ո՞ր ուղղութեամբ է եղել այդ ազդեցութիւնը, հնարաւոր կը լինի ասել, եթէ պարզուի երկու համակարգերի ստեղծման ժամանակը: Շարադրուած մօտեցումից բխում է, որ հնագոյնը հայոց գիրն է, քանի որ սրանից է փոխառուել յունականը, որը դարձել է վրացականի նախօրինակը: Սակայն հազիւ թէ ամէն ինչ այնքան պարզ է, եւ չի բացառում, որ փոխազդեցութիւններն, այնուամենայնիւ, երկկողմանի եղած լինեն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Գրանշանների ձեւերի փոփոխման վրայ հիմնական ազդեցութիւնը թողնում են արագազրութիւնը եւ գրչական կարգը: Դրանք կարելի է ուսումնասիրել առարկայօրէն՝ մեխանիկայի օրէնքների կիրառմամբ, կամ փորձագիտական եղանակներով:

Հայոց եւ հիւսիսսեմական տառաձեւերի համեմատութիւնը վերոյիշեալ եղանակներով ցոյց է տալիս, որ հայոց տառերի զգալի մասը հիւսիսսեմական գրանշանների արագազրական ձեւերն են: Դրանք 22 են՝ Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ, Ը, Թ, Ի, Ծ,

Կ, Ղ, Մ, Ն, Շ, Ո, Պ, Բ, Ս, Տ, Ի, Ք: Սրանց մեծ մասը՝ 15-ը, այս կամ այն չափով պահպանել է սեմական անուանումները կամ դրանց հետքերը: Հայոց տառերը պահպանել են սեմական գրանշանների ե՛լ հնչիւնային արժէքը, ե՛լ նկարուածքը, հետեւապէս՝ դրանք պիտի փոխառուած լինէին մօտաւորապէս Ք. ա. ժ. դարում: Հետագայում դրանք յաւելուել են հայկական ծագում ունեցող եւս երկու՝ Խ եւ Փ տառերով՝ դառնալով հայոց մաշտոցեան այբուբենի կորիզը: Հաւանաբար, սրանք են, որ յայտնի են որպէս «դանիէլեան նշանագրեր»:

Հայոց այբուբենի մաշտոցեան կատարելագործման արդիւնքում ստեղծուել են լրացուցիչ գրանշանները, եւ որոշուել է այբբենական կարգը: Լրացուցիչ գրանշանները ստեղծուել են մասամբ եղած գրանշանների գրչական տարբերակներից, մասամբ՝ փոխառութեան միջոցով: Այլ գրային համակարգերի հետ համեմատութիւնը յանգեցնում է հետեւեալ եզրակացութիւնների: Սեմական գրանշանների փոխառումը եւ ապա ձայնաւորների համար յատուկ գրանշանների ստեղծումը կատարուել է ոչ թէ յունական, այլ հայ միջավայրում: Հետագայում եւրոպական բոլոր այբուբենների հիմքը դարձած յունական այբուբենը ածանցեալ է հնագոյն հայկականից, որն էլ իր հերթին փոխառուել էր արեւմտասեմական գրից: Եթովպական գրանշանների հետ հայոց տառերի նմանութիւնը պատահական է: Վրաց այբուբենի կորիզը յունական փոխառութիւնն է, որը ձեւաւորուել է, հաւանաբար մօտաւորապէս Ք. ա. Ջ. դարի սկզբում եւ ենթարկուել արմատական բարեփոխման մէկ անգամ Ք. ա. Գ. դարում, ապա երկրորդ անգամ՝ Մաշտոցի ղեկավարութեամբ:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 «Տառաբանություն» է թարգմանուել Grammatology եզրը:
- 2 Սա վերաբերում է գրի ստեղծման վաղագույն շրջանների: Հետագայում ձեւաորուել են անհատական գրատեսակներ (փոքրատառ, շեղագիր, ձեռագիր), որոնք նույնպես ստացել են պաշտոնական կարգավիճակ: Եւրոպական տիպի լեզուներում հնագույն կոթողային գիրը գործածում է որպես զլխատառ (մեծատառ):
- 3 Աճառեան Հ., Հայոց գրերը, Ե., 1984, էջ 565:
- 4 Այսպէս, մեր օրերում, էլեկտրոնային փոստից օգտուելու լարմարութիւնից ելնելով, տարերայնօրէն կիրառում է հայոց (եւ ռուսաց, եւ այլ) լեզուի լատինատառ գրային համակարգը: Եւ ահա, չնայած որ հայոց լեզուի համար 38 տառերի փոխարէն հիմնականում կիրառում են լատինական 26 տառերը եւ անգլերէնում ընդունած կցագրութիւնները, պնտամենայնիւ, երբեմն, օրինակ «խ» տառի համար կիրառում է ռուսական «х» տառը (պատկերուած անգլիական նույնաձեւ «էքս»-ով( ), օրինակ «խաչատուր»-ը գրում է «Xachatur»): Բնականաբար, այս հնարքը կիրառում է միայն այն դէպքում, երբ անակագիրն իր անակն ուղղում է ռուսերէնին ծանօթ որեւէ մէկին: Անգլախօսին գրելիս այդ նույն մարդը կը գրի արդէն ոչ թէ «Xachatur» (այլապէս դա կ'ընթերցուի «Քաչատուր» կամ նոյնիսկ՝ «էքսաչատուր»), այլ «Khachatur»: Այս գործընթացում կիրառում է գրի պատմութիւնից մեզ յայտնի մէկ այլ հնարք եւս՝ սկզբնահնչիւնային սկզբունքը: Օրինակ, «Ը» տառի փոխարէն (որը բացակայում է ե՛ր ռուսերէնում, ե՛ր անգլերէնում) ներկայումս կիրառում է անգլերէն կրճատագիր «@» («ըթ») նշանը: Որպէս զանազան զուգահեյություն կարելի է նշել այն, որ «@» նշանի հնչիւնային արժէքը («ըթ») համընկնում է հայերէն «Ը» տառի այբբենական անունը:
- 5 Այս տեսակէտն ընդունում է, մասնատրապէս, Ա. Փերիխանեանը: *Периханиян А., К вопросу о происхождении армянской письменности.* - *Переднеазиатский сборник*, II, М., 1966, էջ 113.
- 6 Ինչպէս գիտենք, հայկական տառաձեւերը յունականից ծագած լինելու կարծիքն ամենատարածուածն է, ինչը հիմնադրում է նաեւ բանասիրական եւ քաղաքագիտական տեսակէտից: Այս կարծիքն ընդունում են, մասնատրապէս, Հր. Աճառեանը, Ա. Աբրահամեանը եւ ուրիշներ: Հր. Աճառեանը հայոց գրեթէ բոլոր տառերը դուրս է բերում յունականից՝ շուրջ 21-ը: Սակայն շատ դէպքերում Աճառեանը զալիս է այդ տեսակէտին հակասական դատողութիւնների արդիւնքում: Մասնատրապէս, ընդունելով արագագրութեան ազդեցութիւնը գրանշանների ձեւի վրայ, միեւնոյն ժամանակ այդ մօտեցումը հետետղա-

կանօրէն չի գործածում: Օրինակ նրան յաջողում է հայերէն Բ-ն նույնպէս դուրս բերել յունական Բ-ից, չնայած որ հէնց իր իսկ նախորդ դատողութիւնների տրամաբանութեամբ դա հնարաւոր չէ: Ընդ որում, նա բերում է Մարկուարտի առարկութիւնն այդ հաշուով (թէ այդ դէպքում հայերէն Բ-ն կը նմանուէր Բ-ին) համարելով, որ քանի որ հայերէնում յունական կտրները բացում են, ապա Բ-ի երկու կտրները կը բացուէին եւ կը ստացուէր հայկական Բ-ն: Սակայն պարզ է (եւ դա իրաքանչիւրը հեշտութեամբ կարող է ստուգել՝ փորձելով արագ գրել Բ տառն ունեցող որեւէ բառ), որ իրաւացի է Մարկուարտը, եւ իրօք բացուել կարող է միայն ստորին օղակը (կամ միայն վերեւինը՝ կախումս ձեռագրից, բայց երբեք ոչ երկուսը միաժամանակ), ինչպէս եւ լինում է յունական (ռուսական, լատինական) ձեռագրերում՝ *В*: Բանն այն է, որ կտրները բացում են, ոչ այն պատճառով, որ ինչ-որ մէկը որոշել է, թէ դրանք պիտի բացուեն, այլ քանի որ այդպէս ստացում է գրչի վրայ ազդող ուժերի բերումով, այսինքն՝ օրինաւաւորէն:

- 7 Մեմական լեզուներից փոխառուած լինելու կողմնակիցների շարքում պէտք է յիշատակել Տաղաւարեանին, Յարութիւնեանին, Փերիխանեանին: Ընդ որում, Տաղաւարեանն այն կարծիքին է, որ փոխառութիւնը կատարուել է փինիկեցիների ստեւորական եւ նման այլ շփումների ընթացքում, ինչը միանգամայն հաւանական է թւում:
- 8 Այստեղ ներկայացուած է նաեւ ռուսական տառի ծագումը: Սովորաբար համարում է, որ սլաւոնները փոխառել են յունական այբուբենը, երբ յունարէնում կատարուել է [բ]-[վ] հնչիւնափոխութիւնը, ուստի եւ յունական Բ-ն կիրառուել է ռուսական [վ]-ի համար, իսկ ռուսական [բ]-ի համար կամայական միջամտութեամբ ստեղծուել է նոր՝ Բ նշանը: Իհարկէ, տեսականօրէն սա չի կարելի բացատել, սակայն բերուած գծանկարից երեւում է, որ ռուսական տառն, ըստ ամենայնի, պարզապէս յունական Բ-ի գրչական մի տարբերակն է: Սրանից կարող է հետեւել, որ սլաւոնները յունական գիրը փոխառել են անցումային փուլում, երբ Բ-ն արդէն գործածում էր [վ]-ի համար, սակայն երբեմն էլ դեռ՝ [բ]-ի, այսինքն՝ միջին յունարէնի ձեւաորման սկզբնական փուլում: Քանի որ միջին յունարէնը սկսուել է ձեւաորուել Ջ. դարում, դա հնարաւորութիւն է տալիս մօտատրապէս թուագրել սլաւոնների կողմից յունական այբուբենի փոխառման պահը Ջ.-Է. դարերով, ինչը համընկնում է «ժողովուրդների մեծ գաղթի» ժամանակաշրջանին, եւ սլաւոնական պետականութեան կայացման նախաշեմն է (Թ. դար), եւ կրկին հաստատում է գրի եւ պետականութեան անբաժան կապը: Սրանից հետեւում է նաեւ, որ հէնց կիրիլլագիրը պէտք է համարել ռուսական հնագույն գրային համակարգը, իսկ

- գլագոլագիրը՝ ածանցեալ, չնայած որ ներկայումս առաելապէս ընդունուած է հակառակը:
- 9 Ամոյշը՝ **Д. Дирингер**, *Алфавит*, М., 1963, Գլ. 284:
  - 10 Ամոյշը՝ **Д. Дирингер**, *Алфавит*, М., 1963, Գլ. 237:
  - 11 Տեկորի տաճարի (Ե դար) արեւմտեան մուտքի ճակատակալ քարին փորուած՝ Սահակ Կամսարականի շինարարական արձանագրութեան տառաձեւը (ըստ Լիպարիտ Սարգսեանի):
  - 12 **А. Периханян**, *К вопросу...*, էջ 117:
  - 13 **Հր. Աճառեան**, *Հայերէն արմատական բառարան*, Ե., 1971, էջ 564:
  - 14 Նոյն տեղում:
  - 15 Հաւանաբար, եթէ չկատարուէր [է]-[ը] հնչիւնափոխութիւնը մեր գրում (ինչպէս եւ շատ այլ համակարգերում), չէր էլ յայտնուի [ը] հնչիւնը ճշանակող տառ, քանի որ հնչիւնաբանական առանձնայատկութիւնների պատճառով այն չի ընկալուում որպէս հնչոյթ, օրինակ՝ գաղտնավանկում:
  - 16 **Հ. Մնացականեան**, *Հայկական տառատեսակներ*, Ե., 1979
  - 17 Ամոյշը՝ **Д. Дирингер**, *Алфавит*, Գլ. 137:
  - 18 Արդի սեմական լեզուներում ունի [g] արժէքը. հնում արտայայտել է լեզուի որոշակի լարումով արտաբերուող [u] հնչիւնը:
  - 19 Եթէ Խ եւ Փ գրանշանների ճշուած ճանապարհով գոյացումը հաստատուի, դա կը ճշանակի, որ հնագոյն ժամանակներում հայոց մէջ եղել է ինքնուրույն հնչիւնային գիր ստեղծելու կամ սեմական գրի կատարելագործման եւս մի փորձ:
  - 20 Աճառեանը խօսում է պահլաւական մի տառաձեւի մասին:
  - 21 Պէտք է ասել, որ ըստ Մ. Դիւնաճի, յունական անուանումները կարող են անելի հին լինել եւ ածանցեալ՝ փիւնիկերէնից: Դրանով կարող էր բացատրուել, որ, օրինակ, ունենք յունական «զամմա», որը կարող էր ծագել «զամալ»-ից (ուղտ), եւ «րո»՝ «րոշ»-ից (գլուխ), իսկ հետագայում արամէերէնի ազդեցութեան տակ սեմական անունները կարող էին փոխուել՝ դառնալով «գիմել», «րէշ» եւ այլն: Սակայն հայկականի եւ յունականի յարաբերութիւնները դա առանձնապէս չի փոխում, քանի որ արամէականի ազդեցութեան տակ կարող էին փոխուել նաեւ հայկական անունները, մինչդէռ յունականները կարող էին անելի հաւատարիմ մնալ աւանդութիւն: Որպէս դրա հետեւանք՝ կարելի է տեսնել ոչ միայն հայոց տառանունների հնչիւնափոխումը, այլեւ՝ կրճատումը:
  - 22 **И. Фридрих**, *История письма*, М., 1979, էջ 128:
  - 23 **Т. В. Гамкрелидзе**, *Алфавитное письмо и древнегрузинская письменность*. Тбилиси, 1989.
  - 24 **Հր. Աճառեան**, *Հայոց գրերը*, Ե., 1984, էջ 529:
  - 25 **F. Miltner**, *Die entwicklungsgeschichtliche Stellung der kleinasiatischen Alphabete*, - «Forschungen und Fortschritte», Bd 14, 1938, էջ 407 եւ յաջորդ. (ըստ **И. Фридрих**, *История письма*, էջ 130):
  - 26 Նախորդի նախաբանում:
  - 27 Գ. Սեւակ, *Մեսրոպեան գրերը, նրանց կառուցածքի սկզբունքները եւ աղբիւրները*, - «Մեսրոպ Մաշտոց», Ե., 1963:
  - 28 **Т. В. Гамкрелидзе**, *Алфавитное письмо и древнегрузинская письменность*. Тбилиси, 1989.
  - 29 **Т. В. Гамкрелидзе**, նոյն տեղում:

